

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

اینجانب **اقبال خالیدیان** به شماره دانشجویی ۸۷۱۱۵۱۱۰ دانشجوی رشته تحقیق در ارتباطات مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد تأیید می‌کنم کلیه نتایج این پایان‌نامه حاصل کار اینجانب و بدون هر گونه دخل و تصرف است و موارد نسخه‌برداری شده از آثار دیگران را با ذکر کامل مشخصات منبع، ذکر کرده‌ام. در صورت اثبات خلاف مندرجات فوق، به تشخیص دانشکده صداوسیما مطابق با ضوابط و مقررات حاکم (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ضوابط و مقررات آموزشی، پژوهشی و انضباطی ...) با بنده رفتار خواهد شد و حق هرگونه اعتراض درخصوص احقاق حقوق مکتسب و تشخیص و تعیین تخلف و مجازات را از خویش سلب می‌کنم. در ضمن مسئولیت هرگونه پاسخگویی به اشخاص، اعم از حقیقی و حقوقی مراجع ذیصلاح اعم از اداری و قضایی، به عهده این جانب خواهد بود و هیچ‌گونه مسئولیتی در این خصوص بر عهده دانشکده نخواهد بود.

نام و نام خانوادگی: **اقبال خالیدیان**

امضاء و تاریخ:

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان‌نامه تحصیلی دانشجویان دانشکده صداوسیما، مبین بخشی از فعالیت‌های علمی-پژوهشی دانشکده است. بنابراین به‌منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشکده، دانش‌آموختگان این دانشکده نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می‌شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان‌نامه خود، مراتب را قبلاً به‌طور کتبی به معاونت پژوهشی دانشکده اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده اقبال خالدیان در رشته علوم ارتباطات است که در سال ۱۳۹۰ در گروه ارتباطات دانشکده صداوسیما به راهنمایی جناب آقای دکتر عبدالله گیویان و مشاوره جناب آقای دکتر نعمت‌الله فاضلی دفاع گردیده است.»

ماده ۳: به‌منظور جبران بخشی از هزینه‌های انتشارات دانشکده، تعداد یک‌درصد شمارگان (در هرنوبت چاپ) را به معاونت پژوهشی دانشکده اهدا کند. دانشکده می‌تواند مازاد نیاز خود را در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰ درصد بهای شمارگان چاپ‌شده را به‌عنوان خسارت به دانشکده صداوسیما تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می‌کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشکده می‌تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند، به‌علاوه به دانشکده حق می‌دهد به‌منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتاب‌های عرضه‌شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب اقبال خالدیان دانشجوی رشته علوم ارتباطات مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرائی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می‌شوم.

نام و نام خانوادگی: اقبال خالدیان

تاریخ و امضاء:

دانشکده صداوسیما جمهوری اسلامی ایران

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم ارتباطات، گرایش تحقیق در ارتباطات

بازنمایی زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا»

دانشجو:

اقبال خالیدیان

استاد راهنما:

دکتر عبدالله گیویان

استاد مشاور:

دکتر نعمت‌الله فاضلی

زمستان ۱۳۹۰

چکیده

این تحقیق در پی روایت تلویزیون ایران از طبقه متوسط و یا به عبارتی زندگی رسانه‌ای طبقه متوسط با اتکاء به تلویزیون است. برای رسیدن به این هدف، به بررسی بازنمایی زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» پرداخته شده است. به این منظور، ابتدا نظریه‌های بازنمایی با تأکید بر آراء استوارت هال بررسی شده است. در ادامه، نظریات طبقه متوسط و جایگاه طبقه متوسط در ایران بررسی شده است. در قسمت روش بر مبنای الگوی جان فیسک در مطالعه متون تصویری، الگویی ترکیبی برای تحلیل متون ارائه می‌شود که ترکیبی از الگوهای کیت سلبی و ران کاودری، رولان بارت، نورمن فرکلایف و تئو ون دایک است. مقوله‌های مورد نیاز برای بررسی متون و پاسخ به سؤالات تحقیق، از این الگوها استخراج شده و در فصل چهار ارائه شده است.

نتایج نشان می‌دهد، آنچه در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» از زندگی طبقه متوسط ارائه شده است، با سوءگیری و کلیشه‌سازی‌هایی همراه است. بر این مبنای طبقه متوسط جدید به مثابه «دیگریِ غریزه» تصویر و متفاوت از طبقه متوسط سنتی «سنت‌گرا» نشان داده می‌شود. دیدگاه مسلط سریال، «بازگشت به خویشتن اصیل و بومی» طبقه متوسط سنتی، در مقابل طرد طبقه متوسط جدید «غریزه» است. تحت تأثیر نظریات جلال آل احمد، انسان‌های طبقه متوسط جدید، افرادی «پا در هوا»، «معلق در فضا»، «همچون خاشاکی بر روی آب»، «که با عمق اجتماع و فرهنگ و سنت رابطه را بریده‌اند»، «بی‌رابطه با گذشته و بی‌هیچ درکی از آینده»، «بی‌اراده»، «بی‌کاره»، «نه ایمانی دارند، نه مسلکی و نه مرامی، نه اعتقادی. نه به خدا یا به بشریت، نه در بند تحول اجتماع هستند و نه در بند مذهب و لامذهبی» تصویر شده‌اند؛ در نتیجه (به شکل قابل تأملی) همراه با اغماض و جهت‌گیری رسانه‌ای مطرود و منفور قلمداد می‌شود؛ در واقع سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا»، مرگ تدریجی طبقه متوسط جدید است.

کلید واژه‌ها:

بازنمایی، تحلیل گفتمان انتقادی، عوامل فراگفتمانی، طبقه متوسط جدید، طبقه متوسط سنتی، سبک زندگی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۱-۱- طرح مسئله ۲
- ۱-۲- ضرورت و اهمیت ۵
- ۱-۳- اهداف تحقیق ۷
- ۱-۴- سؤالات تحقیق ۷
- ۱-۵- تعریف مفاهیم ۸

فصل دوم: مبانی نظری تحقیق

- ۲-۱- بررسی تحقیقات پیشین ۱۴
- ۲-۱-۱- تحقیقات داخلی ۱۴
- ۲-۱-۲- تحقیقات خارجی ۱۹
- ۲-۲- ترسیم خطوط کلی تحقیق ۱۹
- ۲-۳- چارچوب نظری تحقیق ۲۰
- ۲-۳-۱- نظریه بازنمایی ۲۰
- ۲-۳-۲- تعریف بازنمایی ۲۰
- ۲-۳-۳- استوارت هال و نظریه بازنمایی ۲۱
- ۲-۳-۴- دو استراتژی مهم بازنمایی ۲۷
- ۲-۳-۴-۱- کلیشه سازی ۲۷
- ۲-۳-۴-۲- طبیعی سازی ۲۹

- ۳۰ ۲-۴- نظریات طبقه متوسط
- ۳۱ ۲-۴-۱- مفهوم طبقه متوسط
- ۳۳ ۲-۴-۲- قلمروی طبقه متوسط
- ۳۶ ۲-۴-۳- مصرف و سبک زندگی طبقه متوسط
- ۳۹ ۲-۵- طبقه متوسط در ایران
- ۴۲ ۲-۵-۴- طبقه متوسط و گفتمان‌های پیش‌رو
- ۴۲ ۲-۵-۴-۱- از غرب‌زدگی تا غرب‌ستیزی
- ۴۶ ۲-۵-۴-۲- سنت و سنت‌گرایی ایدئولوژیک

فصل سوم: روش تحقیق

- ۵۱ ۳-۱- روش تحقیق
- ۵۱ ۳-۱-۱- سطوح تحلیل متون رسانه‌ای
- ۵۳ ۳-۱-۱-۱- بخش اول: تحلیل سازه (الگوی سلبی و کاودری)
- ۵۴ ۳-۱-۱-۲- بخش دوم: الگوی روایی و نشانه‌شناسی بارت
- ۵۷ ۳-۱-۱-۳- بخش سوم: تحلیل گفتمان انتقادی (الگوی نورمن فرکلانف و تئو. ای. ون دایک)
- ۶۱ ۳-۱-۲- مقوله‌های تحقیق:
- ۶۹ ۳-۱-۳- روش نمونه‌گیری
- ۷۰ ۳-۱-۴- پایایی و روایی

فصل چهارم: یافته‌های تحقیق

- ۷۶ ۴-۱- بازنمایی زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» چگونه بوده است؟
- ۷۶ ۴-۱-۱- عناصر گفتمانی به کار رفته در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا»
- ۷۷ ۴-۱-۱-۱- قطب‌بندی یا قطبی‌سازی
- ۹۱ ۴-۱-۱-۲- اغراق و بزرگنمایی

- ۹۴..... ۳-۱-۱-۴ - سایر عناصر گفتمانی
- ۹۷..... ۲-۱-۴ - بازنمایی ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی طبقه متوسط
- ۹۷..... ۱-۲-۱-۴ - ویژگی‌های اقتصادی
- ۹۸..... ۲-۱-۲-۴ - ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی
- ۱۰۲..... ۳-۱-۴ - گروه‌های اجتماعی دخیل در طبقه متوسط
- ۴-۲ - چه عناصری از دانش زمینه‌ای که در بازنمایی طبقه متوسط جدید مورد استفاده بوده‌اند، خصوصیات ایدئولوژیک دارند؟..... ۱۰۵
- ۱۰۵..... ۱-۲-۴ - گفتمان‌های سیاسی مرتبط با طبقه متوسط در سریال
- ۱۱۵..... ۲-۲-۴ - نسبت میان بازنمایی طبقه متوسط و غرب
- ۱۲۰..... ۳-۲-۴ - انگاره‌های ساخته شده از طبقه متوسط

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

- ۱۳۰..... ۱-۵ - نتیجه‌گیری
- ۱۳۱..... ۱-۱-۵ - بازنمایی زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا»
- ۱۳۴..... ۲-۱-۵ - نقد و تفسیر
- ۱۴۱..... ۲-۵ - پیشنهادها
- ۱۴۲..... فهرست منابع و مآخذ
- ۱۴۹..... پیوست‌ها

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- طرح مسئله

تلویزیون به عنوان مهم‌ترین رسانه ملی به انحاء مختلف تلاش‌هایی برای معرفی و بازنمایی این طبقه اجتماعی به آحاد مردم کرده است. این کار در قالب‌های مختلف برنامه‌ای، آگاهانه یا ناخودآگاه صورت پذیرفته است.

بر اساس پژوهش‌ها و نظرسنجی‌های مختلفی که از منابع گوناگون صورت گرفته، تماشای تلویزیون در پُر کردن اوقات فراغت مردم ایران بیشترین سهم را به خود اختصاص داده و در میان برنامه‌های تلویزیونی، بیشترین درصد جذب مخاطب مربوط به سریال‌های ایرانی بوده است (محسنی، ۱۳۷۹ و مؤسسه ملی پژوهش افکار عمومی، ۱۳۸۹). «برنامه‌ای که هم برای گذران اوقات فراغت انتخاب می‌شود و هم می‌تواند محملی باشد برای آشنایی با دنیای افرادی دیگر و زندگی آنان از خلال داستانی که به نمایش درمی‌آید و البته در خلال این داستان، فرهنگ و آداب و رسوم و سبک زندگی شخصیت‌های داستان هم به تصویر کشیده می‌شود. بدین ترتیب مهم است که بدانیم آنچه از خلال داستان و نمایش، انتقال یافته چیست؟» (صادقی فسایی و کریمی، ۱۳۸۴: ۶۱).

«مرگ تدریجی یک رؤیا» اولین مجموعه تلویزیونی فریدون جیرانی^۱ است که هشتم اسفندماه سال ۸۵ به جلوی دوربین رفت. ساخت این مجموعه تا سال ۱۳۸۷ طول کشید و از خرداد همان سال از شبکه دو سیما پخش شد. فیلم‌نامه این مجموعه مضمونی اجتماعی دارد. داستان اولین سریال جیرانی از این قرار است: نویسنده‌ای جوان به نام مارال عظیمی با نوشتن یک رمان معروف می‌شود و تأثیر زیادی بر زندگی

۱- نام فریدون جیرانی در سینما و تلویزیون ایران به معنای فیلم‌ها و فیلم‌نامه‌هایی است که مهم‌ترین مشخصه آن‌ها عنصر "جذابیت" است دنیای این فیلمساز با در نظر گرفتن نوشته‌ها و ساخته‌هایش کاملاً مشخص و معین است. او بارها در مصاحبه‌های خود گفته که به طبقه متوسط ایران علاقه دارد و برای آن‌ها فیلم می‌سازد (مثلاً روزنامه جام جم، ۱۳۸۷).

وی می‌گذارد و با وسوسه‌های خواهرش و آریان یک منتقد ادبی از همسرش حامد جدا شده و به ترکیه می‌رود.

موضوع اصلی داستان دو تیپ خانواده ایرانی؛ طبقه متوسط جدید (خانواده مارال) و طبقه متوسط سنتی (خانواده حامد) است. تم داستان تضاد عشق و عاطفه با تمایزات ارزشی-طبقاتی است و تضاد جالب و مبتلا به جامعه ایرانی است. با توجه به تعریف ارائه شده از طبقه متوسط، شخصیت حامد (استاد دانشگاه، ناشر) و شخصیت مارال (نویسنده و نقاش) و خانواده و اطرافیان حامد و مارال نماینده‌های اصلی طبقه متوسط هستند.

شرکت صوتی و تصویری سروش که در سال ۱۳۸۸ به تکثیر و عرضه این مجموعه تلویزیونی پرداخت؛ سریال را این‌گونه معرفی می‌کند: «مارال عظیمی نویسنده روشنفکر در رابطه با چاپ کتاب جدیدش با ناشری که استاد دانشگاه بوده و دارای گرایش‌های مذهبی می‌باشد آشنا می‌شود. این آشنایی منجر به ازدواج آن‌ها می‌گردد. خواهر مارال که فردی لابلالی است در سودای ایجاد رابطه بین مارال و یک روشنفکر ضدانقلاب خارج از کشور است تا...» (شرح پشت جلد سی دی).

این سریال تلویزیونی، از اوایل دی‌ماه سال ۱۳۸۹، توسط شبکه یک سیمای جمهوری اسلامی ایران، دوباره پخش شد و قرار است برای پخش از سیمای بوسنیایی شبکه جهانی سحر زیرنویس شود.

سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» تاکنون از سه نگاه بررسی شده است:

الف- پژوهش معصومه کمال‌الدینی و باقر ساروخانی با هدف بررسی تصویر زن در سریال‌های تلویزیونی و نقد و بازنمایی این تصویر و هم‌چنین نشان دادن اهمیت این الگوسازی در تلویزیون با روش تحلیل محتوا و انتخاب نمونه سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» انجام شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» تصویر زنان به دو دسته سنتی و مدرن تقسیم شده است و زنان وابسته به این دو قشر از یکدیگر تفکیک شده‌اند. از سویی دیگر در هر کدام از این دو دسته که با نوع پوشش و تأهل خاصی به نمایش گذاشته شده‌اند خصوصیات اخلاقی و مذهبی خاصی به تصویر کشیده شده است.

ب- محمد رضایی و سمیه افشار در پژوهشی با عنوان «بازنمایی جنسیتی سریال‌های تلویزیونی (مرگ تدریجی یک رؤیا - ترانه ی مادری)» نحوه‌ی بازنمایی نقش‌های جنسیتی و چگونگی بهره‌گیری از

رمزگان‌های اجتماعی و فنی در نمایش زن و مرد در قالب نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بررسی کرده‌اند. برای نیل به این مقصود، از میان سریال‌های پربیننده‌ی سال ۱۳۸۷، دو سریال «ترانه‌ی مادری» و «مرگ تدریجی یک رؤیا» را با استفاده از روش نشانه‌شناسی مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج به دست آمده از تحقیق رضایی و افشار نشان می‌دهد که تغییرات زاویه دوربین، نوع نما و نورپردازی به نفع مردان بوده است. بدین معنا که برای انتقال حس و حالت نقش‌های مردانه با تغییرات زاویه دوربین، نماهای نزدیک و بسیار نزدیک و نورپردازی مناسب با حال و هوای سریال به کار گرفته شده است. در حالی که در مورد نقش‌های زنانه یک نواختی زاویه دوربین، نمای متوسط و نور تیره و تار به چشم می‌خورد، این تفاوت‌ها در مورد رمزگان اجتماعی نیز مشهود است. دیالوگ‌های نامأنوس و نا به جای زنان و حالت‌های افراط و تفریط آنان در برابر دیالوگ‌های منطقی، مستدل و مناسب با روند داستان که در مورد مردان استفاده شده است فرضیه‌های تحقیق رضایی و افشار را تأیید می‌کند. نوع لباس زنان نیز در اغلب موارد حالت‌های نامتعارف دارد.

ج- تحقیقی دیگر با عنوان «بازنمایی شخصیت مذهبی در سریال مرگ تدریجی یک رؤیا» توسط سیده هاجر مخزن موسوی و عبدالله گیویان با هدف شناسایی رابطه دین و تلویزیون در تابستان ۱۳۸۹ با رویکرد نشانه‌شناختی انجام شده است. موسوی و گیویان با پذیرش دیدگاه متعامل دین و رسانه، بر این باورند که سریال تلویزیونی با بازنمایی شخصیت مذهبی به عنوان الگوی انسان متدین به صورت باورپذیر، می‌تواند جلوه‌ای از دین رسانه‌ای شده باشد و از این طریق به صورت عملی دین را به مخاطب عرضه کند. بر این اساس به اعتقاد این دو این سریال گامی در این جهت برداشته است.

از سویی دیگر، امروزه و در جوامع جدید، با تغییرات بنیادینی که در عرصه ساختارهای طبقاتی رخ داده است، شاهد رشد و گسترش همه جانبه طبقه متوسط هستیم. در واقع می‌توان گفت قاطبه افراد در جامعه و شهرهای جدید، یا از لحاظ جایگاه طبقاتی به این طبقه اختصاص دارند و یا حداقل از نظر فرهنگی، از سبک زندگی افراد این طبقه پیروی می‌کنند. این پدیده، علاوه بر تحولات اقتصادی نظامات سرمایه‌داری (چه دولتی و چه خصوصی)، به خصوص حاصل پیامدهای فرهنگی نیز می‌باشد.

بنابر داده‌های آماری، طبقه متوسط شهری در ایران در فاصله سال‌های دهه هفتاد تاکنون بیش از یک و نیم برابر رشد یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۹). از سوی دیگر ابلاغ سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی نشان از اهمیت ویژه مسئولین به خصوصی‌سازی و توجه نشان دادن به طبقه متوسط جامعه است. بر این

اساس می‌توان گفت که طبقه متوسط در جامعه، امروزه به یکی از مهم‌ترین لایه‌های سطح جامعه بدل شده است. طبقه‌ای که دارای ویژگی‌هایی از قبیل: دارا بودن رفتار منطبق با رفتار اقتصادی، با سواد بودن، دارا بودن فرهنگ شهرنشینی، دارا بودن سطح درآمد بالا و ... است.

لذا با توجه به اهمیت سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا»^۱ و ضرورت مسئله طبقه متوسط، برای پرداختن به چگونگی بازنمایی زندگی طبقه متوسط در سریال‌های تلویزیون بعد از انقلاب ایران و اینکه در سریال‌های پخش شده چگونه تصویری از زندگی طبقه متوسط که شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی این لایه از جامعه ارائه می‌شود، سریال مورد نظر به کارگردانی فریدون جیرانی انتخاب شده است. برای نیل به این مهم با رجوع به دوگانه تئوری - روش هال، ابتدا برای دست یافتن به توصیفات سریال از زندگی طبقه متوسط از نشانه‌شناسی مدد می‌جویم؛ در مرحله دوم به منظور رسیدن به لایه‌های زیرین متن و زمینه و بافت و گفتمان حاکم بر سریال از تحلیل گفتمان انتقادی استفاده خواهد شد.

بنابراین چگونگی بازنمایی زندگی طبقه متوسط در این سریال، سؤال مهمی که این تحقیق در پی پاسخ دادن به آن است. گفتمان حاکم در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» در ارتباط با طبقه متوسط چیست؟ در این گفتمان تصویر طبقه متوسط مثبت است یا منفی از دیگر مسائل مورد بررسی در این تحقیق است.

۲-۱- ضرورت و اهمیت

پرداختن به موضوع طبقه متوسط با استفاده از نظریه‌ی بازنمایی و با روش تحلیل گفتمان و نشانه‌شناسی، می‌تواند از جهات متعدد ضرورت و اهمیت داشته باشد؛

۱- یکی از مشکلات اساسی تاریخ تحولات اجتماعی ایران در فهم تاریخ و مسائل ایران که اصل بسیار مناقشه برانگیزی است و حوزه سیاسی را نیز متأثر کرده و بیشتر توسط راویان ایدئولوژیک تاریخ ایجاد شده و در متن تاریخ اجتماعی جامعه ایرانی باقی مانده است، نادیده گرفتن نقش طبقه متوسط در تحولات اجتماعی صد سال اخیر ایران است. در دوره معاصر، طبقه متوسط کانون تحولات جامعه ایرانی

۱- سریال مرگ تدریجی یک رؤیا علاوه بر پربیننده بودن، مورد توجه سایر محققین هم قرار گرفته است. ذکر این نکته لازم است که هر کدام از پژوهشگران بر گروه‌هایی از طبقه متوسط (زنان و مردان) و یا ویژگی‌های از طبقه متوسط (مذهب) تأکید کرده‌اند در حالی که در این پژوهش طبقه متوسط به مثابه یک کل در نظر گرفته شده است.

بوده است. انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی، انقلابات کاملاً شهری با محوریت طبقه متوسط هستند. تاریخ تحولات ایران معاصر نشان می‌دهد که طبقه متوسط نقش تعیین‌کننده‌ای در انقلاب اسلامی داشته است. در تحولات اجتماعی ایران، طبقه متوسط به دلایل متعدد طبقه تعیین‌کننده‌ای است، زیرا گستردگی و چگونگی آن از لحاظ تعدد افراد و گروه‌های اجتماعی و اقشار درون آن روز به روز در حال افزایش است. جامعه ایران یک جامعه کاملاً شهری است و مسائل آن نیز مسائل مدرن و مسائل شهری و زندگی مدرن است.

۲- از سوی دیگر، موضوع مباحث طبقه متوسط موضوعات جامعه مدرن نظیر حقوق شهروندی، جامعه مدنی، آزادی، عدالت، قانون‌گرایی و اخلاق حرفه‌ای است. البته تنوع و تکثر عناصر درون این طبقه بسیار است. طبقه متوسط خود را پیش‌تاز روشن بینی و تحول خواهی می‌خواند و در جهت‌دهی افکار و کنش نیروهای اجتماعی نقش محوری ایفا می‌کند. از جنبه اقتصادی بخش اعظم طبقه متوسط - مستقل از دولت - در بخش خدمات، تجارت و تولید فعال است. این استقلال اقتصادی نقش مهمی در مناسبات اجتماعی و سیاسی برای طبقه متوسط فراهم کرده است.

۳- این تحقیق در صدد است که حداقل نقشی در شناسایی طبقه متوسط جامعه معاصر ایفاء نماید. توسعه نهادهای حقوقی، اداری، سیاسی و ... بنیادگذاری نظام سرمایه‌داری در ایران عامل پیدایش این طبقه جدید است که بسیاری از متفکرین آن را مروج توسعه اجتماعی قلمداد کرده‌اند که بایستی مورد بررسی قرار می‌گرفت.

۴- هم‌چنین سیاست‌گذاری‌های رسانه‌ای در گام اول، احتیاج به شناخت مناسبات قدرت و روابط حاکم در سطح جامعه را دارد. به عبارت دیگر، رسانه‌ها در نحوه‌ی برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری خود برای برخورد با مخاطبین، حتماً باید ترجیح‌ها طبقه متوسط را مدنظر قرار دهند؛ چه این که این طبقه، مهم‌ترین گروه مخاطبین رسانه‌ها هستند.

۵- از طرف دیگر، بعد از اتفاقات دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی در اروپا و آمریکا، تغییرات عمده‌ی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در سطح کشورهای صنعتی و پسا صنعتی، حول محور طبقه متوسط بررسی می‌شود و این امر در جهت‌گیری‌های رشته‌های مختلف علوم اجتماعی و هم‌چنین برنامه‌ریزی‌های سیاست‌گذاران حوزه‌های اجتماعی مشهود است. این روند (اهمیت یافتن جایگاه طبقه متوسط) در ایران، به خصوص بعد از اتمام جنگ و شروع دوران سازندگی و ادامه آن در دوران توسعه سیاسی نمود آشکار

یافته است. به طوری که ضرورت توجه به این طبقه در درک تغییرات و دگرگونی‌های اجتماعی و نیز پیش‌بینی و تبیین تحولات آینده، لازم می‌نماید.

۳-۱- اهداف تحقیق

هدف اصلی:

بررسی رابطه دوجانبه جامعه و تلویزیون: این تحقیق در پی روایت تلویزیون ایران از طبقه متوسط و یا به عبارتی زندگی رسانه‌ای طبقه متوسط با اتکا به تلویزیون است. از آنجا که مجموعه‌های تلویزیونی با دقت تمام با سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های راهبردی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی تطبیق داده می‌شوند و مجاز به تخلف از حدود و حریم‌های مشخص شده نیستند، هر یک از مجموعه‌های تلویزیونی را می‌توان نمونه‌ای مکفی و گویا برای سیاست‌های بازنمایی این رسانه در نظر گرفت.

اهداف فرعی:

- شناخت تفسیری تلقی ارائه شده از زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا».
- بررسی و اکتشاف عوامل عمده فراگفتمانی اعم از قدرت و ایدئولوژی در شکل‌دهی عوامل گفتمانی در بازنمایی طبقه متوسط.

۴-۱- سؤالات تحقیق

سؤال‌های اصلی:

- بازنمایی زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» چگونه بوده است؟
- چه عناصری از دانش زمینه‌ای که در بازنمایی طبقه متوسط جدید مورد استفاده بوده‌اند، خصوصیات ایدئولوژیک دارند؟

سؤال‌های فرعی:

- عناصر گفتمانی به کار رفته در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» کدامند؟
- کدام دسته از ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی طبقه متوسط بازنمایی شده است؟
- گروه‌های اجتماعی دخیل در طبقه متوسط چگونه مطرح و گزینش شده‌اند؟
- چه گفتمان‌های سیاسی مرتبط با طبقه متوسط در سریال مطرح و بازنمایی شده است؟
- انگاره‌های ساخته شده از طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا»، حول محور چه عناصر مرکزی شکل می‌گیرد؟
- چه نسبتی میان بازنمایی طبقه متوسط جدید و غرب در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» وجود دارد؟

۱-۵- تعریف مفاهیم

در این پژوهش به دلیل اینکه در رده تحقیقات کیفی جای می‌گیرد، تعریف مفاهیم مهم آن نیز به تعاریف نظری محدود می‌گردد. مهم‌ترین مفاهیم کلیدی این تحقیق به صورت زیر تعریف شده است:

طبقه متوسط

به طور کلی دو دیدگاه در رابطه با مفهوم طبقه متوسط وجود دارد:

الف) دیدگاه اول؛ طبقه را در برابر کاست، گروه‌های منزلت، صنف و ... قرار می‌دهد و آن را مختص جامعه صنعتی می‌داند.

ب) دیدگاه دوم؛ میان ظهور طبقات و جامعه صنعتی ملازمه‌ای نمی‌بیند و بر این باور است که در همه جوامع، طبقات وجود دارند و انحصار خصلت طبقاتی به جوامع صنعتی، حقیقت را پنهان می‌کند.

اما در ایران، مطالعه نیروهای اجتماعی و صف‌بندی‌های سیاسی، مطابق الگو و نظریه مارکسیستی - که هر نیروی اجتماعی و سیاسی را به پایگاه اجتماعی‌شان تقلیل می‌دهد - کارساز نیست؛ از آن جمله، طبقه

متوسط که نمی‌توان آن را بر پایه خاستگاه اقتصادی تعریف و تبیین کرد. اعضای این طبقه دارای منزلت و موقعیت‌های اجتماعی متعددی هستند که صرفاً بر شرایط اقتصادی آن‌ها دلالت ندارند، بلکه موقعیت شغلی، فرهنگی و اداری در کنار موقعیت اقتصادی، وجه مشخصه طبقه متوسط است. از این‌رو به نظر می‌رسد الگوی قشربندی اجتماعی ماکس وبر در عرصه جامعه‌شناسی سیاسی ایران از بسیاری جهات کارسازتر است؛ اما جهت انسجام هر چه بیشتر مفهوم طبقه در جامعه ایران لازم است در تحقیق پیش‌رو الگوی آبراهامیان و تقسیم‌بندی وی از طبقات اجتماعی در ایران - که بر پایه تلفیق آرای وبر و مارکس با شرایط بومی ایران تهیه شده است - مورد استفاده قرار گیرد.

طبقه‌بندی آبراهامیان در خصوص طبقه متوسط جدید به شرح ذیل است:

حرفه‌مندان، کارمندان دولت، کارکنان اداری، اساتید و دانشجویان دانشگاهی، هنرمندان، نویسندگان و سایر روشن‌فکران.

بر این اساس این طبقه به گروهی از جامعه اطلاق می‌شود که در نتیجه نوسازی پا به عرصه وجود نهاده است و هسته اصلی این بخش را جامعه روشن‌فکری تشکیل می‌دهد. از این‌رو به عقیده محسن میلانی، اصطلاح طبقه متوسط جدید به گروه‌هایی از جامعه اطلاق می‌گردد که رسالت ویژه آن‌ها تفسیر جهان برای اجتماعی است که در آن زندگی می‌کنند (میلانی، ۱۳۸۳، ص ۱۲۷). به عبارت دیگر پدیده طبقه را نباید صرفاً بر حسب ارتباط آن با شیوه تولید (آن گونه که مارکسیست‌های آیینی اغلب معتقدند) بلکه برعکس در متن تاریخی و تضاد اجتماعی آن با دیگر طبقات معاصر درک کرد (آبراهامیان، ۱۳۸۴، ص ۷). سه مرکز عمده فعالیت‌های این طبقه را سیستم آموزشی، رسانه‌های ارتباطی و سازمان‌های بوروکراتیک تشکیل می‌دهند.

بازنمایی

بر اساس دیدگاه استوارت هال بازنمایی را باید ساخت رسانه‌ای و زبانی واقعیت دانست. بازنمایی نه انعکاس و بازتاب معنای پدیده‌ها در جهان خارج، که تولید و ساخت معنا بر اساس چارچوب‌های مفهومی و گفتمانی است (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷).

کارکرد اساسی و بنیادین رسانه‌ها عبارت است از بازنمایی واقعیت‌های جهان خارج برای مخاطبان و اغلب دانش و شناخت ما از جهان به وسیله رسانه‌ها ایجاد می‌شود و درک ما از واقعیت به واسطه و به

میانجی‌گری روزنامه‌ها، تلویزیون، تبلیغات و فیلم‌های سینمایی و ... شکل می‌گیرد. رسانه‌ها جهان را برای ما تصویر می‌کنند. رسانه‌ها این هدف را با انتخاب و تفسیر خود در کسوت دروازه‌بانی و به وسیله عواملی انجام می‌دهند که از ایدئولوژی اشباع هستند. آنچه ما به مثابه یک مخاطب از آفریقا و آفریقایی‌ها، صرب‌ها و آلبانیایی تبارها، اعراب و مسلمانان و ... می‌دانیم ناشی از تجربه مواجهه با گزارش‌ها و تصاویری است که به واسطه رسانه‌ها به ما ارائه شده است. بنابراین مطالعه بازنمایی رسانه‌ای در مطالعات رسانه‌ای، ارتباطی و فرهنگی بسیار مهم و محوری است. از آنجایی که نمی‌توان جهان را با تمام پیچیدگی‌های بی‌شمار آن به تصویر کشید، ارزش‌های خبری، فشارهای پروپاگاندایی، تهییج، تقابل (که ما را از دیگران جدا می‌سازد) یا تحمیل معنا در قالب مجموعه‌ای از پیچیدگی‌های فنی و محتوایی ارائه می‌دهند. بر این اساس بازنمایی عنصری محوری در ارائه تعریف از واقعیت است.

با توجه به نسبت گفتمان و بازنمایی، محتوای رسانه‌ای، بازنمایی روابط قدرت نابرابر در جهان است. بنابراین، بازنمایی رسانه‌ای، معناسازی خنثی و بی‌طرف نیست. چرا که هرگونه بازنمایی، ریشه در گفتمان و ایدئولوژی‌ای دارد که از آن منظر بازنمایی صورت می‌گیرد.

بر اساس آنچه گفته شد در این تحقیق برای مطالعه جایگاه طبقه متوسط در سریال مذکور و همچنین شناخت ایدئولوژی حاکم نسبت به طبقه متوسط، به بررسی تصویر این طبقه در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» خواهیم پرداخت.

نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی (در انگلیسی semiology، هم‌چنین Semiotics و یا Semeiotics از ریشه فارسی «سیمی» یا «سیمما» در فارسی نوین و نیز در نظری دیگر از واژه‌ی یونانی σημεῖον (سیمئیون) به معنی نشانه) مطالعه نشانه‌ها و نمادها است. بر این اساس با توجه به الگوی نشانه‌شناختی سلبی و کاودری، الگوی روایی بارت و الگوی فیسک و هارتلی برای دست یافتن به چگونگی بازنمایی زندگی طبقه متوسط به بررسی نشانه‌شناختی تصویر طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» پرداخته می‌شود.

تحلیل گفتمان

تحلیل گفتمان که به «سخن کاوی»، «تحلیل کلام» و «تحلیل گفتار» نیز ترجمه شده است، از اواسط دهه ۱۹۶۰ تا اواسط دهه ۱۹۷۰ در پی تغییرات گسترده علمی معرفتی در رشته‌هایی چون انسان‌شناسی،

قوم‌نگاری، جامعه‌شناسی خرد، روان‌شناسی ادراکی و اجتماعی، شعر، معانی بیان، زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی و سایر رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی علاقمند به مطالعات نظام‌مند در ساختار و کارکرد و فرآیند تولید گفتار و نوشتار ظهور کرده است. این گرایش، به دلیل بین رشته‌ای بودن، خیلی زود، به عنوان یکی از روش‌های کیفی در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان‌شناسی انتقادی مورد استقبال واقع شد (بهرام‌پور، ۱۳۷۹، ص ۷).

وان دایک گفتمان را در سه بعد مور بحث قرار می‌دهد:

الف) کاربرد زبان

ب) برقراری ارتباط میان باورها (شناخت)

ج) تعامل در موقعیت‌های اجتماعی

فرکلاف گفتمان را مجموعه به هم تافته‌ای از سه عنصر عمل اجتماعی، عمل گفتمانی (تولید، توزیع و مصرف متن) و متن می‌داند.

برای رسیدن به لایه‌های زیرین نحوه تصویر طبقه متوسط و گفتمان‌های پیش روی طبقه متوسط در تلویزیون با توجه به الگوی ترکیبی فرکلاف و ون دایک که در فصل سوم ارائه شده است، به تحلیل گفتمان سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» خواهیم پرداخت.

تحلیل گفتمان انتقادی

صفت انتقادی اشاره به حرکت از تحلیل گفتمان توصیفی به نوع دیگری از تحلیل گفتمان است که عناصر فرامتنی مانند قدرت و ایدئولوژی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد (آقاگل زاده، ۱۳۸۵، ص ۹). از این رو عناصر ایدئولوژیک در بازنمایی طبقه متوسط در سریال مزبور با توجه به الگوی تحلیلی گفتمانی فرکلاف و ون دایک که در فصل سوم به آن اشاره شده است، استخراج خواهد شد.

کلیشه‌سازی

کلیشه‌سازی فرآیندی است که بر اساس آن، جهان مادی و جهان ایده‌ها در راستای ایجاد معنا طبقه‌بندی می‌شود تا مفهومی از جهان شکل گیرد که منطبق بر باورهای ایدئولوژیکی باشد که در پس کلیشه‌ها قرار

گرفته‌اند. کلیشه‌ای کردن شخصیت‌ها عبارت است از تقلیل دادن، ذاتی کردن، آشنا کردن و تثبیت تفاوت و از طریق کارکرد قدرت، مرزهای میان «بهنجار» و «نکبت‌بار» ما و آن‌ها را مشخص کردن است (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷، ص ۱۹). بر اساس تعریف فوق در تحقیق حاضر منظور از کلیشه‌سازی این است که سریال، انسان‌های طبقه متوسط را طبق هنجارهای تلویزیون طبقه‌بندی کرده، افراد طرد شده را به عنوان «دیگری» یا غیرخودی فرض می‌کند و ویژگی‌ها و خصوصیات مورد نظر و مطلوب خود را به عنوان ذاتی و طبیعی ارائه می‌کند.

طبیعی‌سازی

در دستگاه بارت یکی از مهم‌ترین فرآیندهای ساخت اسطوره، طبیعی‌سازی است. در این فرآیند ساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و تاریخمند به گونه‌ای عرضه می‌شوند که گویی اموری کاملاً طبیعی هستند و پدیده‌های تاریخی به صورت طبیعی جلوه داده می‌شوند. این فرآیند دارای کارکردی ایدئولوژیک است. در همین راستا، این تحقیق جایگاه طبقه متوسط در ایران را از لحاظ تاریخی بررسی خواهد کرد. و تصویر آن را در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» بررسی خواهیم کرد.

سبک زندگی

سبک زندگی به مانند طبقه متوسط یکی از مفاهیم چالشی علوم اجتماعی و این پژوهش است که دارای معنای گسترده‌ای می‌باشد. از یک طرف عده‌ای بر این باورند که این مفهوم شامل نحوه گذران اوقات فراغت، ورزش و در معنای عام سرگرمی است (تامین، ۱۳۸۵، ص ۱۳۴). از طرف دیگر سبک زندگی هرگونه زندگی روزمره از قبیل پوشش، خوراک، طرز کار و ... است (گیدنز، ۱۳۸۷، ص ۱۲۰). در این پژوهش هر دو معنایی که ذکر گردید برای بررسی بازنمایی مصرف و سبک زندگی طبقه متوسط در سریال «مرگ تدریجی یک رؤیا» مورد نظر قرار خواهد گرفت.